

ОПШТИ ПРИСТУП ЊЕГОШЕВОМ ДЕЛУ

Песничко дело П. П. Његоша је најпроученији књижевни опус у српској литератури. Његова дела изучавана су са разних аспеката, различитим методама и као резултат тих истраживачких подухвата створена је посебна научна дисциплина његошологија, која има дуг историјски развитак који траје већ преко 150 година. О Његошевом делу написано је и објављено више стотина књига (око 400) и скоро 21 хиљаду посебних библиографских јединица. Међу значајнијим ауторима који су испитивали Његошево дело има више њих који су објавили по једну или више књига и који су стекли глас озбиљних познавалаца песничког дела овога највећег српског песника. Међу истакнутим ауторима ове врсте истичу се, најпре, П. А. Лавров, П. А. Ровински и П. Поповић. Следе потом Б. Петронијевић, А. Шмаус и И. Секулић. Савремено доба дало је више значајних истраживача овог песничког опуса, међу којима се нарочито истичу Ј. Деретић, С. Томовић, Ј. Миловић, М. Ђилас, М. Обен, и М. Флашар. Четврту скупину изучавалаца чине они научници који своја дела објављују у XXI веку и ту спадају В. Вукићевић-Јанковић, Ж. Ђурковић, Д. Ичевић, В. Никчевић и М. Ломпар. Када наводимо ова имена, имамо најпре у виду литературолошка истраживања, а не спомињемо језичке студије посвећене Његошевом делу, или приступе учињене са психолошког, филозофског или неког другог становишта.¹

Међу истакнутим литературолозима, који континуирано и у дугом временском периоду посвећују своју радозналу аналитичку пажњу делима овога песника, државника и филозофа, свакако спада и Радомир Ивановић, чије књиге о Његошу настају крајем XX и почетком XXI века, па се он може сврстати у оне групе писаца (и дела) који повезују трећу и четврту скупину назначених аутора – посвећеника песничким творевинама овог нашег нашег највећег песника и визионара. Ивановић је до сада објавио четири књиге о Његошу и то су: *Њеѓошев њоеџски њовор* (1991), *Њеѓошева њсихолоџија и филозофија сџварања* (1997), *Њеѓошева њоеџи-*

¹ Исцрпну библиографију посебних издања о Његошевом делу урадио је Д. Аранитовић, коју он стално допуњава. Р. Ивановић у својим књигама као посебан прилог наводи ову библиографију која, на прегледан начин, приказује настанак и развој његошологије, у најзначајнијим цртама Милорад Т. Миловић је објавио *Био-библиографију академика Радомира В. Ивановића – Монџенеџрина* (Централна народна библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, Цетиње, 2010, стр. 300, библи. јед. 1.339).

ка и естетика (2002) и *Петар друји Петровић Њеиш* (2003).² Трећа назначена Ивановићева књига представља, у ствари, контаминацију две претходне, док се четврта његова књига појављује у облику и формату треће, али сада у оквирима изабраних дела овог теоретичара и књижевног историчара југословенских књижевности. У поновљеним књигама о Његошу, поред већ објављених целина, нађу се и нови радови којих нема у претходним књигама, а који су настајали у времену после објављивања првих књига. Тако ће се у *Њеишевој њоеици и естетцици* наћи и нови радови: „Жртвовање и саможртвовање”, „Страдање и стварање као вертикале хуманитета” и „Молитва као заветно писмо,” којима се видно проширује ауторов методолошки и садржајни приступ Његошевом делу. Године 2013. појавила се најновија Ивановићева књига, *Сунчаном страном књижевности*, у којој се, поред бројних радова о другим писцима, појављује и посебан прилог посвећен Павлу Поповићу као његошологу („Монографија Павла Поповића као прекретница у развоју његошологије”), а у овој књизи објављене су и студије „Књижевни мит о Шћепану Малом у дјелима Стјепана Зановића, Петра Другог Петровића Његоша и Стефана Митрова Љубише (прилог наратологији) стр. 9–37, и „Најзначајније монографије и коментари као подстицај развоју његошологије у другој половини XIX вијека”, стр. 133–163. Поред назначених књига и појединачних радова, у стваралачком раду Радомира Ивановића налази се још неколико радова посвећених Његошу и Његошевом делу, расутих по разним листовима и часописима наше књижевности.

Његошево књижевно дело у нашој науци испитивано је са разних аспеката, различитим методама и приступима, тако да се може рећи да је овај поетски опус најиспитанији књижевни предмет у нашој књижевности. У том смислу, Његошево дело постаје парадигма и наук како треба свестрано испитивати једно књижевно дело и како методологија об-

---

² Прву Ивановићеву књигу о Његошу, *Њеишев њоеици њовор*, издао је Дневник, Нови Сад, 1991. године. Другу књигу, *Њеишева њсихологија и филозофија стварања*, штампала је Градска библиотека Нови Сад, 1997. Трећу његову књигу, под насловом *Њеишева њоеици и естетцици*, објавило је ИТП „Змај”, Нови Сад, 2002. године, у оквиру Ивановићевих *Изабраних дела*, као прва у низу од 7 књига, појавила се књига *Петар Друји Петровић Њеиш*, која је обухватила скоро све што је раније објављивао овај аутор о Његошевом делу. Штампали су је Pegaz i Orfeus, Бијело Поље – Нови Сад, 2003. године. И као посебну књигу, *Сунчаном страном књижевности*, која садржи значајан Ивановићев рад о П. Поповићу као његошологу, док се остали прилози ове књиге баве другим темама, штампао је Змај, Нови Сад, 2013. Недавно је објавио и књигу *Њеишеве њеме* (Народна библиотека „Данило Киш”, Врбас, 2013, стр. 152), поводом 200-годишњице песниковог рођења.

раде ових књижевних текстова може послужити при испитивању и проучавању других књижевних дела, па и читавих националних литература. Наравно, само велика и врхунска књижевна остварења призивају разноврсне облике тумачења, док се на осредња и/или слаба уметничка дела не може применити плурализам књижевних метода јер она не дају пуни размах стваралачким потенцијалима интерпретатора и историчара књижевности. Што је број интерпретативних и садржајних анализа већи, значајније је и само књижевно дело које проучавамо. Судећи по броју и врсти методолошко-теоријских приступа Његошевом песништву, можемо констатовати да је у питању уметничко дело једног генијалног ствараоца, да нека његова дела улазе у саме врхове светске књижевности. Бар два Његошева дела несумњиво припадају тим врхунцима људског ума и креативног писања, а то су *Луча микрокозма* и *Горски вијенац*. Тако је то са обимнијим песничким формама нашега песника. Али постоји и једно дело мањег обима, љубавна песма *Парис и Хелена или Ноћ скујља вијека*, која такође припада врхунцима љубавне поезије и завређује да се нађе у свим антологијама светског љубавног песништва.

Његошологија као посебна књижевна дисциплина током своје историје развила се у опсежан и разгранат научни апарат и резултат који није лако ни пратити ни појмовно и теоријско-садржински савладати. Несумњиво, његошологе је посебно интересовао однос конкретног књижевног дела и *историје* (Л. Томановић, 1896), *филозофије* (Б. Петронијевић, 1908), *религије* (Н. Велимировић, 1911), *комјаратистике* (А. Шмаус, 1927), *психологије* (Д. Бранковић, 1936), *етиике* (М. Ф. Ракочевић, 1941), *идеологије* (И. Секулић, 1951), *права* (Л. М. Костић, 1958), *архивистике* (С. Вукомановић, 1966), *композиције* (Ј. Деретић, 1969), *филозофије природе* (С. Томовић, 1975), *језика* (М. Стевановић, 1976), *психоанализе* (Ј. Стриковић, 1980), *идеологије* (Р. Делибашић, 1984), *социологије* (Б. Ковачевић, 1987), *антирелигије* (Б. М. Ивановић, 1994), *лексикографије* (С. Томовић, 1995), *енциклопедистике* (С. Томовић, 1999), *библиографистике* (Д. Аранитовић), *етимологије* (В. Вукићевић-Јанковић, 2002), *естетике* (Р. В. Ивановић, 2002).

Навођењем ових релација ни изблиза нису сагледани сви остварени истраживачки приступи, као што је и број репрезентативних представника појединих праваца далеко већи, а могу се потпуније презентирати само исцрпном библиографијом. Неки аутори бавили су се, у више наврата и различитом методологијом, Његошевим делом па је број приступа овом књижевном праксису био далеко већи и богатији. На основу датих релација јасно се може утврдити и прегледна генеза његошологије,

јер је већ на први поглед видљиво да је Његошево дело најчешће посматрано у различитим ванкњижевним контекстима, али да је ова посебна научна дисциплина делила судбину општег развита књижевне методологије, па је приметан и заокрет ка изучавању сâмог књижевног текста, онако као су то чинили формалисти, структуралисти, феноменолози и неке друге школе књижевних изучавања. Истраживања Р. Ивановића припадају управо такозваном унутрашњем приступу књижевном делу јер се он највише и бави структуром сâмих текстова, односом њихових појединачних делова и целине, генезом текстова и идеја у њима, доминантним мотивима и принципима на којима је конституисано ово сложено песничко дело. Заокрет од спољашњег ка унутрашњем сагледавању књижевних појава и процеса чинили су и неки други истраживачи, те се Ивановић налази у друштву истакнутих зналаца који се превасходно баве поетиком и естетиком Његошевог дела.

У разгледање Ивановићевих књига и посебних радова о Његошу може се поћи и обрнутим редоследом од хронолошког. Општији Ивановићеви погледи на његошологију дати су у његовој најновијој књизи (*Сунчаном сѝраном књижевносѝи*, 2013) која садржи само један рад у вези са Његошевим делом, док су остали прилози посвећени другим писцима. Овај рад из његошологије посвећен је Павлу Поповићу и његов прецизан наслов је: *Монографѝја Павла Појовића као ѝрекреѝница у развоју њеѝолоѝије*. Након што се аналитички бавио Његошевим песничким делом, нарочито у два прва књигама о овом аутору, Ивановић је ушао у разматрање најзначајнијих резултата и представника укупне његошологије. Значајан аспект овде представља подела његошологије на периоде, јер је аутор целокупну ову дисциплину, и књиге о Његошу и посебне радове, поделио на четири важна периода.³

Најмање радова било је у првом периоду (1833–1900), када се о Његошу, из разних разлога, мало писало; велики писац тек је имао да се потврди у критичкој свести познавалаца књижевности. Очигледно, судећи према овом стању књижевних ствари, Његош припада оном типу стваралаца који нису најпроучаванији у свом времену, већ тек после њега. Он својим сложеним узвишеним делом није ни могао бити правилно схваћен од својих савременика, јер му једноставно нису ни дорасли за иоле знанственију књижевнокритичку анализу. Потребно је било да на поље књижевне критике и укупне науке о књижевности дођу учени

³ Поменуту поделу дао је Ивановић, а ми је само делимично допуњавамо.

и талентовани људи, па да уоче сву слојевитост овог дела и његове уни-везалне поруке.

Али овај први период, према Ивановићу, изнедрио је и неколико вр-них познавалаца Његошевог дела, као што су П. А. Лавров, П. А. Ровин-ски, М. Решетар и П. Поповић. Од прве посебне књижице о Његошу, на-писане од стране Јована Суботића (*Слово њејовом ѓреосвешћенству ујо-којеном владика Пејџру II Пејџровићу Њејош*), која износи свега 16 стра-ница мале осмине, па до крај XIX века, настало је још неколико дела ко-ја вреди поменути. Овде пре свега мислимо на прву *јраву* књигу о Ње-гошу из пера Милорада Медаковића (*П. П. Њејош*, 1884), која бар својим обимом и формом (184 стр.) задовољава да се узме на разматрање у сва-кој врсти књижевоисторијске анализе и синтетичких свођења. У том пе-риоду објављена је и књига Л. Томановића (*Пејџар Друји Пејџровић Ње-још као владалац*, 1896), такође значајна као посебно дело о Његошу.

Други период његошологије, према овом аутору, обухватају она де-ла која су објављена од 1900. до 1951, у којем су објављене књиге Б. Пе-тронијевића – 1924, А. Шмауса – 1927, М. Ракочевића – 1941. и И. Секу-лић – 1951. То је значајан и прилично дуг период у развоју његошологи-је, који је дао плодне резултате. Ивановић процењује да су ово најпозна-тији аутори тога времена када је реч о темељнијем проучавању лично-сти и дела П. П. Његоша. Ваља нагласити да су у овом периоду настале и познате књиге: *Релијија Њејошева* – 1921, Николаја Велимировића, као и познати спис Ива Андрића *Њејош као ѓтрајични јунак косовске мисли* – 1935, а Данило В. Вушовић је објавио своје *Прилоје јроучавању Њејо-шевој језика* 1930.

Трећи период обухвата другу половину XX века (1951–2000) и у њему настају посебне књиге о Његошу Ј. Деретића – 1969, С. Томовића – 1971. и Ј. М. Миловића – 1983, па потом М. Ђиласа – 1988, М. Обена – 1989. и М. Флашара – 1997, а континуирано настаје и више радова из области о је-зику нашег песника. Овај перод стварања његошолога је можда најплод-нији, па се ту може поменути још аутора и њихових дела, нарочито с об-зиром на то да се понеки од њих оглашавају са више дела. Тада је настала књига портрета В. Латковића, *Пејџар Пејџровић – Њејош* – 1963, објављен превод П. А. Ровинског његове познате књиге *Пејџар II Пејџровић Њејош владика црнојорски (1830–1851)*, а Ј. Деретић *Комјозицију Горској вијенца* – 1969. Слободан Томовић се поново оглашава књигом *Њејошева фило-зофија јрприоде* – 1975, а К. Спасић исписује обимну компаративну ана-лизу о Његошу и Французима (*Pier II Petrović Njegoš et les français*, 1976). Овај период изнедрио је још и књигу *Пујшевима Њејошеве јсихоанализе*

– 1980, Ј. Стриковића и неколико нових књига Ј. Миловића. Историчар српског романтизма М. Поповић, штампа значајну књигу песничког наслова, *Цейшињски доник* – 1984, а С. Томовић такође објављује још својих дела о Његошу. Српски лингвисти интезивирају рад на проучавању Његошевог језика, па тако настаје неколико дела А. Младеновића (*Књига о Њејошу*, 1989), М. Стевановића (*О језику Горској вијенца*, 1990) и С. Стијовића (*Славенизми у Њејошевим њесничким делима*, 1992). У истом периоду М. Бабовић се бави *Поеџиком Горској вијенца* – 1997, а М. Ломпар упоређује Његошево дело са модерном књижевношћу (*Њејош и модерна*, 1998), док се В. Ђурић бави представљањем целокупне поетике Његошевог дела (*Њејошева њејџика*, 1999). Овај период је, како с правом истиче Р. Ивановић, најплоднији у његошологији, а то се види не само по ономе што је есенцијално издвојио наш аутор, него и из додатних напомена и података које ми дајемо.

Четврти период почиње са XXI веком (2001–2013), а трајаће још и дужи, али како се 2013. навршава 200 година од Његошевог рођења, од ове године се очекује настанак нових бројних дела о Његошу или прештапавање старих. Иако је ово кратак период у даљем развоју његошологије, у њему је дошло до нови дела и нових углова сагледавања Његошевог дела – од епистемологије, археографије, текстологије, до астрофизике. Ту су се афирмисали нови његошолози, као што је В. Вукићевић-Јанковић, Ж. Ђурковић, Д. Ичевић, В. Никчевић, М. Ломпар и многи други. Овом периоду припада и Радомир Ивановић са своје две поновљене књиге, али и са бројним новим прилозима о Његошевом делу.

Што се тиче самог П. Поповића, Ивановић његово историографско дело сматра прекретницом у његошологији јер је читав XIX век протекло тек у покушајима интегралног сагледавања и оцењивања овог песничког опуса, да би се већ на самом почетку XX века (1900) појавила књига П. Поповића (*О Горском вијенцу*) као зрео знак и резултат свестранијег сагледавања назначеног песничког дела. *Поповић се залаже за интџегрирајивни џринциј (књижевне истџорије, џеорије и кријџике), свих оних џосџуџака и мејџода који на различитџе начине дојџриносе новом и обухвајџном џумачењу и разумевању џисца и дела, односно џроцеса и џојџава.*⁴ Од ове књиге па надаље, његошологија је постала темељнија и развила се као озбиљна научна дисциплина са тенденцијом и квантитативног и квалитативног раста, нарочито с обзиром на установљавање нових методолошких приступа.

⁴ Р. В. Ивановић, *Сунчаном сџираном књижевносџи*, Змај, Нови Сад, 2013, стр. 130.

Књижевноисторијско дело Поповићево Ивановић сагледава и са становишта метода, јер Поповић интегрише више типова књижевне критике, па је код њега на крају реч о „синтетичком типу критике”, тако да ово дело не представља само прекретницу у његошологији, него и у српским књижевноисторијским токовима у целини. Његова монографија *О Горском вијенцу* јесте врхунско дело из ове области, али он има и друга значајна дела, тако да је овде посматрано његово дело у целини и извршена темељна валоризација свих његових најзначајнијих елемената. Поповићева књига о *Горском вијенцу* дата је у успоредби са другим значајним књигама о песнику и ту је истакнут још читав низ аутора чија се дела могу мерити са Поповићевим, и то у оном времену до Поповићевог рада, као што су М. Решетар, С. Вуловић, П. А. Лавров, П. А. Ровински, Л. Томановић, М. Цар и неки други. Међутим, сабирајући у великим потезима све вредно што је настајало о Његошу, од сâмих почетака па све до данашњих дана, Ивановић ће, поред Поповићеве књиге, издвојити само још једну књигу, ону из пера И. Секулић, *Њеџошу – књиџа дубоке оданосџи*, називајући ове ауторе тандемом *двају најреномиранијих њеџошолоџа*. Ретко је који историчар и теоретичар наше литературе тако широко и тако подробно спознао целокупне токове његошологије као што је то чинио и чини Р. Ивановић. Он супериорно расправља о књижевним методима који се примењују о овој области, о преломним тачкама ове дисциплине и кључним доприносима који су остварени током више од 150 година проучавања Његошевог песничког дела. Из ових сагледавања евидентан је сталан раст науке и интересовања за Његоша, који резултирају огромном литературом о самом писцу и његовом добу. Пишући о Његошу, наши литературолози су истовремено писали о најистуренијим вертикалама српског духовног и књижевног живота уопште, о нашој културној и националној историји. У свему овоме, Ивановић се појављује као будан регистратор свих мена и турбуленција у нашем књижевном животу, као поуздан њихов варолизатор и аналитичар, којем не промиче ниједна важнија књижевна појава или знаменит податак у општем мозаику литерарних и/или друштвених гигања.

ПРВА ИВАНОВИЋЕВА КЊИГА О ЊЕГОШУ

За разлику од овог општег плана и синтетичког сажимања неких резултата целокупне његошологије, нарочито у вези са посебним аналитичким делом П. Поповића, Ивановић се специјално и детаљније бавио појединим аспектима Његошевог дела, нарочито његовом поетиком и естетиком. Поетиком Његошевог песничког опуса пре Ивановића ба-

вили су се у посебним књигама највише И. Секулић и В. Минић, а спорадично и други аутори. Ивановић је своју књигу *Њеџошев њоејски њовор* насловио према истоименом уводном тексту дате књиге, док остали текстови садрже детаљно разрађене анализе о светлосним мотивима, Њеџошевој космологији и космогонији, генерирању поетских идеја и књижевних текстова, могућностима различитих интерпретација Њеџошевих песничких дела и структури његових поема.⁵ На крају овог првог дела књиге обрађен је етички проблем даривања као универзалног и хуманистичког принципа у међуљудским односима, онако како их је овај песник видео и доживљавао. Ова књига, поред поетичких и етичких начела и приступа, обухвата и компаративну компоненту проучавања, где се у узајаман однос стављају дела најзначајнијих југословенских романтичара: Франца Прешерна, Ивана Мажуранића, Григора Прличева и П. П. Њеџоша. Примена компаративног метода утврђује Њеџошеву уметност као првенствено романтичарску јер се ово дело углавном пореди са другим романтичарским опусима. И, на крају, обрађена је тема онтолошког магнетизма у Њеџошевој поезији као вид посебног учења о истини и бићу уметности.

Монографија *Њеџошев њоејски њовор* посвећена је иновативности поетског говора, када употребљене речи добијају сасвим нова и неочекивана значења. Констатујући да је Њеџош био мајстор речи и да се код њега често изједначује сама реч и конкретни чин, учинак. За разлику од неких других његошолога, који највећи део својих проучавања посвећују најпознатијим Њеџошевим делима, Ивановић је најпре констатовао да у овој поезији има око осамдесетак песама мањег или већег обима, те да се њима није увек поклањала дужна пажња, а њиховим довођењем у везу са крупним делима и те како се може открити много поетских особености и направити једна генеза и генерирање поетских текстова и идеја, без којих се не може ова поезија сагледати као целина. Нису универзална само значајна Њеџошева крупна поетска остварења (*Горски вијенац*, *Луча микрокозма*, *Лажни цар Шћејан Мали*), већ се до њих долази такође успелим уметничким формама мањег обима, као што су песме *Црнојорац к свемојћему Боју*, *Вјерни син ноћи њјева њохвалу мислима*, *Мојему друшћиву на Пејировдан*, *Мисао*, *Парис и Хелена или Ноћ скуйља вијека*, *Поздрав роду на Ново љејо* и другим. Ове песме су биле значајна претходница и увертира за настанак великих и обимнијих књижевних дела. Ивановић је пажљивим читањем и анализовањем мањих песничких

⁵ Р. В. Ивановић, *Њеџошев њоејски њовор*, Дневник, Нови Сад, 1991, стр. 32.

умотвора успешно разоткривао крупне постулате Његошеве поезије, он је овим успоредама лакше разоткривао принципе на којима се заснива целокупно песничко стварање П. П. Његоша.

Поезија Његошева се у стилским координатама сагледава са размеђе класицизма, предромантизма и романтизма, у којој романтичарске компоненте ипак преовлађују и њих је више врста. Најкрупнији симбол ове поезије јесте *шајна*, а песник до одгонетања разноврсних тајни живота и света долази више наслућивањем, радом песничке маште, него интелектуалним и умним напорима. Жеља за сазнањем сваке врсте код Његоша је огромна и тој интелектуалној радозналости не измиче готово ни једна појава нити проблем који га окружује и мучи. Песник само застаје пред величином божјих тајни које не може да докучи и одгонетне. Та жеља за сазнањем или свезнањем један је од сталних поетичких принципа и идеја на којим се заснива његово стварање. Изједначавање светлости и сазнања такође је видан посао оваг песника. Песниково стварање изједначаје се са божанским стваралачким пословима, само што су песникове моћи ограничене краткоћом живота на земљи и недовољношћу говорних средстава да изразе сву тананост и финоћу осећања и дубинску продорљивост човечијег интелекта. Зато је проналазак праве речи, која ће тачно описати све финесе и валере појавног и заумног света, раван оригиналном старалачком чину и делу.

Ивановић на једном месту каже да *Њеџош није филозоф*, те да у *његовом књижевном ојусу не џосћоји у свим елементима разрађен филозофски сисћем*.⁶ Мада се о овој проблему може говорити и друкчије, а то је већ чињено у књижевној литератури и филозофији, не морају у свету филозофије постојати усаглашени темељни принципи и сви елементи, да би неки поглед на свет био подобан одређеном филозофском систему. Одгонетање свих тајни није посао само песника, али њихово наслућивање и покушај одгонетања свакако јесте. Његош је најпре песник, па филозоф или боље речено, песник-филозоф, јер се та два вида његове делатности и стваралачког бића увек јављају у двојству и функционалној нераскидивости. Мисаона дубина његових погледа има своју целину, свој заокружен предмет, а то је човек и његова егзистенција на земљи и космосу. Ако одређени број питања и тајанствених односа и не бива до краја разјашњен, то не значи да се на том путу није далеко стигло, иако никад и ни у чему до сáмога краја. Уосталом, то није успело ницом на овој свету, те и сáм Његош свезнање и свемоћ приписује само

⁶ Р. В. Ивановић. *Исћо*, стр. 64.

Богу – творцу, оном којем је, према учењу религије и идеалистичких система мишљења, једино могуће да продре у све тајне овога и оностраног света. Ивановић, као и неки други истраживачи Његошевог дела, утврђује да поема *Мисао* претходи *Лучи микроkozма*, што је доказано са више примера подударности у развијању поетских идеја. Допринос сагледавњу програмских идеја дао је аутор указивањем на песму *Ко је оно на високом брду* (1833), из које се заиста виде неке основне идеје и постулати песничког доживљавања света, присутни и у каснијим умотворима. Одређивање Бога као великог творца, а песника као малог творца, ипак сродног божјем провиђењу, али и са битном разликом: Бог ствара нове материјалне светове и светлосне идеје, а песник поезију и мисаоне системе. У свакој од ових делатности битан елеменат/производ је стваралаштво и то је оно што песника Његоша приближава божанству. Ивановић управо инсистира на тим сродностима у креативности и сталним покретима немирних умова.

Ивановић је *Лучу* дефинисао као *йоейско-алејоријски ей* и ту се доста разликује од С. Томовића, који ово дело одређује као *филозофско-религиозни сјјев*. Оба ова приступа су у вези са методолошко-теоријским становиштем поменутих аутора, јер су оба исправна са ауторове тачке гледишта, али су вероватно оба и непотпуна, с обзиром на вишеслојност и многозначност поменутог дела. Наш аутор посебно расправља о појму *фойојоније* (светлосне стваралачке моћи), јер је Његош овом појму и космичкој појави придавао велику вредност и изједначавао је са божјим стваралачким чином. Његош је и Бога, донекле, схватао као велико сунце, као светлосни центар васионе, од којег потичу активности у стварању укупног света и безбројних небеских тела, што се донекле може поистоветити са савременом теоријом Великог праска, којим је вероватно настао космос из безобличне материје. У овим космогонијским разматрањима песник је само делимично спојио библијска учења о постанку света са неким астрономским теоријама и наслутио оно што ће тек будућа наука доказати као поуздано, нпр. са теоријом о сталном ширењу космоса. Његош није одређивао светлост само као стваралачки принцип настајања мноштва мртвих небеских тела, него и живота уопште. Отуда и онај дистих из *Луче*, који цитира и Ивановић: *ми смо искра у смрћину йрашину / ми смо луча йшамом обузейша*. Ивановић исправно закључује да се владика Раде није увек и у потпуности држао хришћанских доктрина, већ их је мењао, допуњавао оним теоријама до којих је долазио читајући друге књиге или их је наслућивао огромном интуитивном моћи. Можда се овде не може говорити о томе да се Његош у *великој мјери*

йобунио йрошив хришћанске доктрине, него да је увидео њену ограниченост и неопходност њене допуне или знатне измене. Док Библија учи како је Бог створио свет за шест дана, код Његоша је процес стварања света стални посао Врховног бића. Његош је сматрао да је светлост бесмртна, да се и људска душа, одвајањем од трошног тела, претвара у светлост, дакле у бесмртност. Поред симбола *шајне*, симбол *свейлосџи* је најизраженији симбол у спеву *Луца*, без које се не може разумети ни божје ни људско стварање. Ивановић велики део своје књиге посвећује управо светлосним, фотогонијским дејствима, а тиме открива и основне поетичке принципе на којима почивају најзначајнија Његошева дела. Супротстављајући *Таму–Свейлосџи* и *Добро–Зло*, он је дошао до универзалне поларизације не само космичког устројства, него и људског постојања и делања, али и сопственог стваралачког начела у уметничком обликовању стварности и маштовитих заноса.

Његошева космологија и космогонија примарно је исписивана у *Лучи*, али је има и у другим делима. У тој Његошевој слици васионе све је у кретању, све је у немиру, стваралаштво је посебан вид светлости, а посебна улога у стварању света намењена је божјој *Речи*, *Слову* божјем. За Његоша, стварати исто је што и говорити, писати. На том нивоу постоји истоветност између божанске и људске делатности. У том смислу Ивановић, да би објаснио погледе и мисаоне процесе изнесене у *Лучи*, често нас суочава са оним што је песник исписао у *Биљежници*. Текст *Луче* се објашњава текстом *Биљежнице*, па се *Луца* јавља као основни текст, а *Биљежница* је контекст, те се тим начном најбоље постиже развијање поетских идеја и генерирање књижевних текстова. У *Биљежници* се згуснуто, као у неком стиху, каже: *Слово је божје зачало минове у йросџору*. Ову мисао ће песник знатно шире развијати, и мислима и сликама, у *Лучи* и тиме показати да је *Библија* један од важних извора песникове космогоније. Песник се јавља и као сведок и учесник бурних процеса стварања света, пошто су божја дела очигледна, *јер се Бої у ‘Сџаром завјеџу’ само чује, док се у ‘Новом завјеџу’ и види, а у Њејошевом еју, као у новој Библији, йреузима и улоју учесника и свезнајућеї нараџора, у йрошеклом и садашњем живоју*. Између космогонијских појмова у *Лучи* и космолошких појмова и појава у савременој науци о космосу постоје директне и индиректне подударности. Једна од тих појава јесте материја црне рупе или тамне материје, коју песник назва *мрачном владалицом*. Између божје светлости и космичког мрака, између светлосне материје и антиматерије води се стална борба која резултира победом божје моћи и светлосног принципа, али је та борба дуготрајна и не зна се када ће заврши-

ти. У томе је већ велика разлика између *Библије* и *Луче*. Принцип анти-тезе или двоструке слике света стално је присутан и делотворан у Његошевој космогонији. Без принципа супротности нема ничега важног нити у Космосу нити у Човеку. Без те супротности не би било ни Његошевог дела као посебне слике и доживљаја. Поетско-алегоријски спев *Луча*, осим ове основне противности, садржи и принцип *равношје* сила, и принцип *хармоније* појава кретања материје које се успостављају стваралачком, бојжом поезијом. Рад је поезија, стварање је поезија. И исконско значење појма *поезија* (poesis), још од Аристотела па до данас јесте *стварање*.

Посебни одељак прве Ивановићеве књиге о Његошу посвећен је односу Сатане и Бога, Побуњеника и Господара. И тај однос је саткан од противуречности и сталне борбе ка победи или једнога или другог. За Сатану свет је створио *шајни случај*, али пошто је тај свет постао прилично неуређен и хаотичан, требало га је заједничким снагама довести у ред, па тако нешто и предлаже бојжим изасланицима. Ивановић се није бавио паралелом космичке слике света и слике друштвене стварности Његошевог доба, већ су то чинили неки други аутори.⁷ А постоји директна линија (сличност) између позиције Бога и Сатане, с једне, и Господара Црне Горе и побуњеничких племена, с друге стране, у овој држави у настајању. Његошева космологија и космогонија имају за циљ уређивање овоземаљских односа онако како божанска сила решава сукобе и уређује космос, тако Господар Црне Горе треба да решава побуњеничке преврате и оспоравања у својој земљи. Замена вишебожачког система монотеизмом, исто је што и превага јединствено уређене земље над хаосом и сталним неслогама у српском народу ове државе. Сатана се појављује као неко ко оспорава врховну власт, па се његова улога тумачи и као делатност некаквог првог и правога демократе који оспорава вождову самовољу. Ивановића је, међутим, више занимало показано двојство и супротност као поетички принцип у Његошевом делу. Он истиче да је песник *Саџанину њобуњеничку њсихолоију моџао њсихолошки уђједљивије моџивисаџи*. Наш аутор каже да је Његош у *Лучи* стално мислио на *чиџаоце из редова њправославне цркве*, те је на тај начин онемогућио ширу рецепцију овога дела, које је мање популарно од *Горској вијенца*. Ми би-

⁷ У својој књизи о Његошу М. Ђилас је доста инсистирао на паралелизму друштвене слике света са оном божанском. Друштвени односи са врховним владаром у једној држави слични су оним односима и релацијама које владају у космосу. Тамо управља Бог, на земљи апсолутистички поглавар, краљ, цар... којем се сви поданици морају покоравати.

смо овоме додали да је Његош, стварајући уређену слику космоса, са доминантном позицијом Врховног демијурга, такође мислио на читаоце или на опоненте својој власти и примату. То је била далековида замисао писца и државника, која ће морати да дâ плода у непосредној или даљој будућности. Његошево књижевно дело и данас води борбу са опонентима *Слободе, Правде* и *Хуманизма*. Ропство и анархију у народу сузбијао је не само практичним увођењем просвећеног апсолутизма, чији је Његош био заговорник, него и уређеном сликом космоса, па и хармоничношћу своје поезије.⁸

Занимљиви одељак књиге представља део о генерирању поетских идеја и поетског текста. Крупнијим књижевним формама претходиле су мање форме. Нуклеуси идеја великих Његошевих дела налазе се већ у почетним песмама. С обзиром на то да је он стварао свега двадесетак година, приметна је знатна метаморфоза и поетских идеја и књижевних текстова. Ивановић уочава и бележи најзначајније поетске мѐне, оправдано сматрајући да ће се праћењем укупног поетског развитака најбоље оцртати и суштинске промене које се дешавају у овој поезији. Неколико песама из ране фазе стваралаштва, као што су *Ко је оно на високом брду, Црнојорац к свемојућему Боју, Ода сунцу сјјеватиа ноћу без мјесеца* и поема *Мисао* садрже нека основна идејна чворишта и поруке које ће касније знатно шире и знатно дубље развијати у поетско-алегоријском спеву *Луча микрокозма* (1845). Ове песме и поеме, донекле, најављују и друго велико Његошево дело – *Горски вијенац* (1847). Метафора *високо брдо* постаје синоним и за високи друштвени положај који човек може да заузима и са којег много боље расуђује о људском мноштву и његовим појединачним судбинама. Дистих из наслова песме *Ко је оно на високом брду / њојео се на сѝрашну лиѝицу*, срећемо у нешто измењеном облику у *Горском вијенцу: Ко на брду, ак' и мало, сѝоји / више види но онај њод брдом*, и показује мисаоно сазревање и богаћење смисла овог језгровитог и скраћеног поређења. Таквих је примера много, а наш критичар потенцира оне најочигледније и најефектније. Константовано је, такође, да су Његошеве пригодне песме писане по одређеном клишеу који је онемогућавао размах стваралачких снага и веће аутентичности. Оне као наслеђена и прихваћена норма и облик нису у потпуности одговарале немирном песниковом духу, који није трпео правила и устаљене форме за изражавање, већ је сâм стварао нова правила за изражавање најсуштинскијих истина из живота Човека и Космоса. У тим песмама песнички субјект

⁸ Р. В. Ивановић, *Исѝо*, стр. 80.

се доживљава на усамљенички начин, који је супротстављен огромном космосу. Са тим космосом ипак га везују ум и идеја, јединство макро и микрокосмоса. Његош зна да брзо мења своје погледе и животна становишта, па да у зрелим фазама стваралаштва буде и потпуно супротан од онога од чега је пошао у почетним песмотворима.

На многим местима у својим и првотним и завршним песмама и поемама Његош потенцира улогу песника као стваралачког бића и духовног демијурга, који има нераскидиве нити повезаности са божанским снагама. Понекад песник као да води полемику са неким тајним оспораватељима поезије и песничког умећа. Отуда стихови исказани у *Посвети Луци: Будалама кад би вјеровали, / њоеше су њокољење лудо*, којим песник ступа у везу са одређеном читалачком/слушалачком публиком, а коју хоће да упозорава и едукује. За Ивановића песничко умеће и стваралачки чинови били су *истиинска Његошева религија*. Ми сматрамо да је та песничка религија, макар за нијансу, била јача од оне праве религиозности коју је примио од црквених отаца и духовних ауторитета. У историји његошологије било је тумачења како Његош није много измишљао или није уопште измишљао, већ је целокупно народско, човечанско и научно искуство претакао на себи својствен начин, облачећи тако старе истине и суштине у нове и ефектне форме. Ивановић мисли супротно, јер велики песници и умови користе резултате наслеђених традиција, али стварају и чине нове продоре у необичне светове и будуће комбинације. У том смислу, наводе се стихови који искачу из света реалности и смело закорачују у ново и непознато. Тако стих *круї смо давно њрешили возможностейи*, или *Нека буде шиио биџи не може*, говоре нам о примату стваралачке маште и њених производа над реалистичким категоријама и материјалним конкретностима. Понегде, у проучавањима Његошеве поезије појављује се подела на младог и на зрелог Његоша, али је она крајње условна. Његош је исувише кратко живео и кратко стварао да би се та подела могла одржати са иоле убедљивим аргументима. Осим тога, он је врло брзо сазревао, мењао се и врло радознано понирао у све токове доступног и недоступног живота и света да би се трајније задржавао на једној школи или маниру усаосећавања, мишљења и делања. Отуда и она критичарева синтагма *о изванредно брзом њјесниковом сазријевању, и инџелекџуалном и сџваралачком*, са којом смо потпуно сагласни.

Ивановића је, потом, у овој књизи највише интересовало стваралачко биће Његошево, којем даје примат у односу на све остале димензије његове личности. А да би стварао нова дела и развијао нове визије, песник најпре мора спознати бројне тајне овога света. А сазнавање је код

врхунског песника најпре осећајно, па тек потом интелектуално, умно и филозофско. То је и најбрже сазнање, а можда и најближе бојјем промислу и просветљењу. Путеви сазнања су ипак врло тајанствени, а не може се ни сазнати све што се хоће. Потпуно сазнање поседује само Бог, али се човек (и бојја искра у њему) увек труди да крене бојјим путевима и достигне крајњу идентификацију са њим.

Један од проблема и изазова у стваралачком заносу песниковом био је проналажење адекватне народне речи за осетљива и тешко дефинисана питања и необичне појаве којима посвећује своју пажњу. Народни (и Вуков) језик био му је узор, али је Његош посегао и за терминологијом општесловенског карактера, као и оним речима које су му се чиниле адекватним и преузетим из старије говорне традиције и старословенске писмености. Некада су те речи биле сретно пронађене, понекад отежавају пријем и разумевање савременом читаоцу, али у уметничком смислу њихова употреба увек је ефектна и стилски складно урађена. Његош је био свестан да људски говор не поседује моћ за потпуно тачна описивања и изражавања најтананијих финеса у осећањима и мисаоним варијацијама, па Ивановић то и констатује. А наглашава и да се различити језички системи поклапају са *више њоеџика одједном, које се не искључују неџо се на различитџе начине доујују*.⁹ Складност употребе *различитџих* језика такође је поетичка константа и посебна вредност Његошевог певања.

У погледу стилских оријентација и припадности Његошевог песништва одређеној поетици, Ивановић расуђује да оно припада различитим периодима/епохама – класицизму, сентиментализму, предромантизму и романтизму, али не испушта из вида ни нека прецизнија одређења, нпр. његову претежну припадност проторомантизму и зром романтизму. Повезивање овог стваралаштва са романтизмом има вишеструке димензије и оно полази од народних умотворина, народног језика, националне и историјске романтике, па иде све до светског бола и љубавних песама. Овим није исцрпена скала извора и опредељења у певању, а Његоша у интерпретацији Ивановићевој највише интересује љубавна поезија. Опседнутост женском лепотом, конкретно љубавно искуство, надрастање конкретног универзалним и бојанским призвучима и сликама – дају посебну особеност Његошевом певању. Најпознатија Његошева љубавна песма *Ноћ скуџља вијека* пореди се са најпознатијим љубавним песамама на нашем језику, са Бранковом *Туџом и оџоменом*, Костићевом *Santa Maria della Salute* и другим, па оне све заједно представља-

⁹ *Исџо*, стр. 113.

ју сâм врх српског љубавног песништва. Код Његоша ипак нема мотива мртве драге, него је то била жива драга, а песма изазива радосно сећање на њу. Ивановић истиче онај став из преписке Његошеве, кад су му неки, због болести, препоручивали да чак не гледа ни лепа женска створења, а он им је одговорио да *човјек не може ни са самрѣиној одра да очи не даци на красно свореније*. Љубавне песме Његошеве су испреплитале стварне догађаје, романтичарске лепоте и заносе са дубљим филозофским ставовима према љубавним доживљајима. Има више потврда да је Његош, као изванредно леп и уман човек, иако са монашким/владичанским ограничењима, имао врло природне ставове у односу на жене, доживео чаробне тренутке љубавног напитка и посматрао љубав према жени као дар божји, који не сме да буде стран ниједном човеку. Љубав се јавља и као прави стваралачки импулс, те га Ивановић интерпретира као један од посебних углова и каменова темељаца у сваком стваралаштву, нарочито у песничком и његошевском. Иако је песма испевана дугим стиховима, шеснаестерцима, који су погоднији за исказвање меланхоличних осећања, у питању је, ипак, дупли осмерац, којим се разиграва дејство текста и боље исказује животна радост и свежина:

*Сњежна су јој ѣрса круїла, а сѣрецају свейим ѣламом,
Дв'је слонове јабучице на њих гуде слаѣким мамом;*

Његош има и других љубавних песама и поема, као што је *Црнојорац заробљен од виле*, испевану десетерцем, дату са преплитањем љубавних и национално-родољубивих осећања и мотивима, у којој се овако раскошне слике и складне метафоре не појављују.

Ивановић се посебно бавио структуром Његошевих поема, али још више њиховим генолошким одређењима, и установио не само више врста ових поетских творевина, него и различите садржајне компоненте њихове, као и неку врсту палимпсестичког преплитања и разнородних значења и звучења у њима. Међу овим поемама значајно место заузимају оде, а оне нарочито обележавају прву фазу романтизма, проторомантизам, а као песничка форма су наслеђене из класицистичких или неокласицистичких времена и особина. Наш аутор је установио десетак поема у Његошевом стваралаштву, што представља значајан број и посебну улогу међу осталим поетским творевинама. Он је најпре утврдио две фазе стваралаштва у Његошевом певању, од којих прва траје десетак година (1828–1837) и другу (1844–1851) нешто краће, за коју се може сматрати да припада зрелом романтизму. Прва фаза више је у водама почетног

романтизма (проторомантизма), а његове поеме највише и настају у том периоду. За разлику од неких других његошолога (Решетар...), поемама и мањим песничким врстама Ивановић посвећује значајну пажњу, јер су оне биле претходница великим делима, у њима се налазе многи нуклеуси за дела у зрелој фази стваралаштва, а помоћу њих могуће је пратити развитак поетских идеја и генерирање књижевних текстова. Ове поеме нису једноставног склопа, већ се јављају као хибридне форме, најмање као мешавина епских и лирских елемената, које увек садрже и наративне и фабулативне димензије. Те поеме су, као што је поема *Црнојорац заробљен од виле*, заправо праве романтичне поеме, увек нешто дужег обима и имају своје посебно место у систему овог изузетног књижевног опуса. За неке од поема које су се приписивале Његошу (*Вечерња молитва*), аутор с правом тврди да је мало вероватно да ју је написао наш песник, јер њен језик није његошевски. Ако нека поема има епске елементе, а нема лирских, попут *Нове њесме црнојорске о војни Русах и џураках њочейој у 1828. њоду*, такође се не може убројити у поеме и могуће је да их је испевао народни певач. Али и Ивановић и Ј. Миловић за песму *Похара Жадљака* тврде, иако она има много народских карактеристика, да је испевана његошевским надахнућем и да су такве песме заиста његове.

Неке поеме из прве фазе припадају рефлексивним творевинама (*Црнојорац к свемојћему доју* – 1834, неке имају пригодни и дневнополитички карактер: *Ода на дан сверусијској императору Николаја Првоја* – 1834, и *Кнезу Метерниху*, објављена постхумно, 1911), писане су на сличан начин и много дугују наслеђеној традицији класицистичког певања као и обрасцима народних песама. Поред поеме *Мисао*, за коју је одавно познато да претходи славној *Лучи*, Ивановић нарочит значај придаје евокативној поеми *Полазак Помјеја* (1851), као веома важној међу делима која припадају и зрелој фази стваралаштва. Поред класицистичких образаца, када се придржавао тачно одређених правила певања, Његошеве оде и друге похвалне песме користе и искуство народних тужбалица, у којима такође владају правила посебне врсте у слагању стихова. Њихов одјек доћи ће до изражаја нарочито у *Горском вијенцу*, али он тамо има више оригиналног уметничког тона него у претходним поемама. Појачана симболизација и метафоризација појмова и предмета јавља се и у првој и у другој фази стваралаштва, али она зрелија романтичарска искуства појачавају и степен симболичког изражавања. Панславистичке идеје, које се овде све чешће јављају, већ су чист романтичарски производ и узус. У писму Л. А. Франклу Његош на прозни начин дефинише улогу песника као *јлас воијућеја у јусијињи (...), те он силом вообра-*

женија изводи из блајне земље клицу небескоја живоџа – џрулину доџо-џвори. Процес симболизације текста ишао је, дакле, напоредо са стварањем духа, идеја и светлосног озарења, он се овде изједначује са божанским стваралачким пословима.

Најзначајније Његошеве поеме, према Ивановићевом тумачењу, јесу *Црноџорац к свемоџћему Боџу*, *Мисао* и *Посвеџа Луче* (*Посвећено Г. С. М. Сарајлији*), јер оне имају највише рефлексивних дубина којима се значајно проширују *онџолошке*, *џносеолошке* и *аксиолошке џранице* ове поезије. Без њих није могуће адекватно испитати све слојевитости и сложености Његошевих великих дела: *Вијенца*, *Луче* и *Шћейана Малоџ*. Вероватно се никада неће моћи истражити ни све особености и вишезначности Његошевих дела, као што ни његов дух не претендује да сазна баш све тајне Света и Космоса, али то може бити и трајан подстрек за нова испитивања млађих и старих његошолога, за вечни живот ове научне дисциплине којој Ивановић даје велики допринос.

Његошева етика нераздвојива је од естетике његовог дела па Ивановић доста аналитичке пажње посвећује принципу даривања као саставном делу ове особене етичности. Још је хришћанска мудрост науковала да је човеково само оно што он даје другоме, а Његошу као верском човеку била је врло позната и прихватљива пракса даривања и поклањања материјалних и духовних вредности. Наравно, у сиромашној Црној Гори било је мало материјалних добара за поклањање, али је неких других вредности код људи овога српског краја било у изобиљу. Код Његоша посебно. Позната је песникова изрека о помоћи у невољи када се достиже највећи ступањ несечичности и хуманитета: *У добру је лако добар биџи, / на муџи се џознају јунаџи*. Ова мисао је потекла из народне мудрости и искуства, но она је, свакако, у потпуности усвојена од младог Његоша, а да о зрелом Његошу и не говоримо. У чојству и јунаштву Црногорци никада нису оскудевали што се, можда још боље него код Његоша, види код Марка Миљанова Поповића, чији лични живот и књижевно дело врве неугаслим примерима ових високовреднованих особина и понашања. Да човек на балканским ветрометинама не би био *сирак џужни без иђе икоја*, у маленом народу Црне Горе није преостајало ништа до да се уздају у се и у своје кљусе, те да развије висок степен солидарности и борбености како би као појединци и као колективитет опстали у својој аутентичности и голом животу. Његош је имао од чега поћи у свом духовном и моралном развиту, па је он те наслеђене особине и принципе даље развијао и усавршавао.

И сâм чин писања и стварања књижевних дела, намењених најпре Црногорцима као саставном делу српског народа, али и било ком читаоцу света, својеврстан је поклон и чин даривања највише врсте. Иако владар и високи угледник, Његош није имао већих материјалних добара за поклањање, али су његови духовни, етички и просветитељски дарови били огромни. Стварање уметничких дела високе естетичности и њихова намена народу и појединцу представљају право богатство, које се не може мерити материјалним параметрима. Он је знао јунаке да награди и подстакне, издајнике и колебљивце да казни, сам је створио Обилића медаљу за јуначке подвиге и увек је добро знао шта користи, а шта штети његовом народу. У његовој етици и филозофији принцип даривања увек је био повезан са принципом жртвовања, па и саможртвовања. Колективни живот у борби за опстанак увек је имао предност над личним животом, па се даровање и пожртвовање за другога најчешће и враћало (и узвраћало) ономе ко та дела чини.

За разумевање етике и чина даривања сатканих у Његошевом делу, у личности важно је разлучити какав је његов став био према противницима, према муслиманима српскога порекла и језика, према Турцима, према другим странцима, пријатељима и непријатељима. Његош је знао поклањати оружје неким противницима који су држали до високе части и задате речи. За савремене али и трајне прилике у односима са српским муслиманима у Црној Гори, веома су важне прецизности Његошевих исказа којима се јасно разлучују оне финесе помоћу којих је тачно одвајао оне муслимане који не чине зло свој православној браћи, од оних који су у власти азијатског феудалног мрака и деспотске тираније. То се најбоље види из писма Осман-паши Скопљаку (5. X 1847), а које цитира и Ивановић, где се каже: *Када са мношћом говориш како мој браћо Бошњак, ја сам твој браћо, твој пријатељ, али када говориш како јуџин, како Азијатин, како непријатељ нашега њлемена и имена, мени је био јошвише и свакоме би блајородно мислећему човјеку јошвише било.* Ове реченице су најбољи тумач и допуна ставова о истрази потурица у *Горском вијенцу*. Сва она наопака мишљења, стереотипи и флоскуле о Његошу као антимуслиманском писцу падају пред овим исказом. Треба се само сетити људски коректног односа Његоша и Али-паше Сточевића из Мостара, са којим је имао више него пријатељске везе и сарадњу.

Његош се благородним људима, заслужним за њега лично, за словенство и човечанство, одуживао тако што им је посвећивао своја најбоља дела, *Лучу* је посветио своме учитељу и путоводителу у младим данима С. М. Сарајлији, *Српско ојледало* великом песнику Пушкину, *Горски ви-*

јенац свом презимењаку и вођи Првог српског устанка, Карађорђу Петровићу, а неки поуздано кажу да је у својој соби држао слику енглеског романтичара и дунтовника Бајрона. Ова даривања и посвећености простекла су из идеала, из човекољубља, из књижевне сродности и хуманистичке настројености. Из Његошевих посвета видимо коме се дивдио, какве је идеале следио и којој је књижевној епоси припадао. Очигледно, романтизам и романтичари били су његово конкретно или виртуелно друштво, а тиме је за историчаре и теоретичаре поуздано разрешавао своју стилску и књижевну припадност. И посебност.

Његошево песничко дело највише припада романтизму, а то се види још и по томе са којим и каквим делима се оно пореди у науци о књижевности. Радомир Ивановић изводи поређење, у првом реду, са југословенским песницима, Ф. Прешерном, И. Мажуранићем и Г. Прличевом. То су и најпознатији романтичари у српској, словеначкој, хрватској и македонској књижевности, па једна таква компаративна анализа има своје широко оправдање јер се ова дела пореде не само по сродности, већ и по врхунским уметничким квалитетима. Ивановић ће најпре поставити начелан проблем повезивања романтизма са душтвеним препородом, будући да се романтичарска књижевност јавља само као део укупних друштвених промена које имају прогресиван и револуционаран карактер. У том смислу, он битно помера оквира значења и порука романтизма, по којем се овај вид књижевности не усмерава само на прошла народна и историјска збивања, него је битно усмерен и на будућност. Песници романтизма, незадовољни временом у којем живе и делају, окрећу се прошлости да тамо нађу снаге, примера и мудрости, па да тек онда усмере своје стваралачке снаге ка будућим временима, у којима ће остварити своје идеале и широке људске слободе. Велике или глобалне идеје, као што су *словенска узајамност*, *слобода*, *национална и индивидуална једнакост*, *йравда* и *многи друји*, циркулишу главним токовима ових песничких дела, а на подстицај песника и других идеолога националних покрета, читави народни потенцијали се усмеравају на постизање задатих идеала и програма. То су заиста и најважније одлике романтизма као књижевне епохе или правца. Наравно, неке идеје се постижу у већој или мањој мери, а све у зависности од стварних друштвено-историјских, економских и других услова, као и од усаглашености и снага самих националних покрета. Књижевност романтизма у тим процесима и револуционарним променама играла је увек велику улогу.

Између Његошевих песничких особености и одлика других романтичара постоје бројне подударности и природне сродности. За све њих

наслањање на народну поезију, као и на народни језик, јесте крупан извор надахнућа и песничког умећа. Вукове песме, *Зборник браће Миладиноваца* или неке друге песмарице, биле су трајан узор поменутих романтичарима.

Сви ови песници користе класичну поезију као резервоар знања и мудрости, али и наук у стицању књижевног искуства и вештине писања. И Његош и Прличев покушавају преводити Хомера, Прешерн пажљиво проучава италијанску и шпанску књижевност, нарочито Бокача и Петрарку; угледања на старије песничке школе користила су и Мажуранићу. Од тога шта су ови песници преводили такође се може судити о стилско-књижевној припадности и каквоћи (вредности) њиховог дела. Његош је преводио Ламартина, Игоа, *Слово о љуку Ијорову*, Мажуранић је преводио Таса (*Ослобођени Јерусалим*) и Бокача, Манцонија и Мицкијевича. Прличев поред Хомера преводи спевове Таса и Ариоста, па се на основу њиховог преводачког рада показује њихово заједничко кретање од класицизма ка романтизму, с тим што у овом другом правцу постижу највеће уметничке домете.

Закупљеност словенским идејама, али и југословенским, заједничко је стремљење свих романтичара. Његош се у свом писању стално служио многим славенизмима, Прличев је стварао неку сврсту словенског есперанта, а хрватски илирци, чији је један од истакнутих вођа био и Мажуранић, прихватају српски језик као свој јер је он имао ширу дијалекатску основицу и велико културно наслеђе иза себе. Уз словенске идеје, јавиле су се идеје о обједињавању јужнословенских народа које се желе остварити преко илирског покрета. У тим настојањима најдаље је ишао Његош који први употребљава реч *Јуџославија* приликом штампања *Лажној цара Шћејана Малој* (1851). Мажуранић је у југословенском духу писао допуне Гундулићевог *Османа*, а његов еп *Смрћ Смаил-аје Ченџића* прожет је идејом заједништва или истородности са Србима у Херцеговини и Црној Гори.

Тежња ка савршенству и поетска самосвест о недовољности и мањкавости у сопственом певању – то су доминантне особине ових твораца романтизма. Као високоумна и самокритична особа, Његош није био задовољан својим певањем и једино је *Лучу* сматрао готово савршеним делом. Критика и историја књижевности, међутим, истакле су *Горски вијенац* у први план, па ће на друго место поставити *Лучу*. Незадовољан својим стиховањем био је и Мажуранић, код којег се само *Смрћ Смаил-аје Ченџића* узвисује на велике уметничке висине. Тежња ка савршенству је последица божанске клице у човеку. Према Његошевим схватањима,

које често потенцира Ивановић, само је Бог савршен, а човек, стваралац уметничких дела, стално је на путу постизања савршенства, али то савршенство никада не може у потпуности постићи. Ипак, код генијалних људи, какав је био и наш Његош, степен постигнутог савршенства био је знатно већи. Овај песник био је свестан те своје одлике, па је у *Тесџаменџу* изрекао: *Хвала џи, Госџоди, јер си ме на земљи над милиони-ма и душом и џиџелом украсио. А то што је човјек смрџан и мора умрџе-џи* само је прелаз у вечност и приближавање дојјем трону. Као врстан познавалац македонске књижевности, Ивановић и код Прличева налази дефинисану тежњу ка саршенству. У *Ауџиодџоџрафији* овога песника постоји једна реченица која најбоље одсликава то романтичарско настојање да се постигне савршен облик песничког дела: *Посџојанаџа мисла ми беше: или совршенсџиво или смрџи*. Његош генијалним надахнућем и научничком једноставношћу успева да дефинише и најсложеније проблеме. Како је језичка проблематика његовог доба била врло компликована, а коју је Вук већ разрешавао на најбољи могући начин, ослањајући се на најчистије народне говоре и народну поезију, Његош на примеру једног епитета такође крајње ефектно и суштински тачно дефинише јединство нашег језика и његову лепоту. У познатој песми *Поздрав роду на Ново љеџо* овако је сажео то питање:

*Лиџо, лјеџо, леџо, и лијеџо,
 било, дјеџо, бело и дијеџо –
 лисџиџи су једноџа цвијеџа,
 у џуџољ се један одњихали.*

Његош је постизао висок степен савршенства не само у писању песама, него и у разрешавању језичких проблема, па је на тај начин био од велике користи В. Караџићу при кодификовању нашег књижевног језика и утврђивању његовог савршенства, како у азбуци тако и у другим питањима које је разрешавао. Што већа тежња ка савршенству и једноставности, то већи донети које песник постиже. Исправке, преправке и различите рукописне верзије такође су сведочанство сталног усавршавања песничког умећа. Иако су романтичари познати по певању из великог надахнућа и склапању дела у једном даху, и код њих се осећа та стална тежња ка мењању и усавршавању уметничког облика. Његош се није у томе разликовао од других стваралаца свога времена, али се одвајао од њих по степену савршенства које је постизао. Шест верзија наслова за *Горски вијенац* и коришћење више историјских и архивских извора за

Шћейана Малої речито нам говоре да је он, поред надахнућа и романтичарске маштовитости, књижевним радовима знао приступати акрибично и систематично.

ИВАНОВИЋЕВА ДРУГА КЊИГА О ЊЕГОШУ

Друга књига Радомира Ивановића носи наслов *Њејошева ѡсихолоѡија и филозофија стваранја* (1997) и састоји се од пет посебних радова којима се на различите начине, полифонично, осветљавају посебне стране Његошевог поетског дела. Његош је духу, идеји и спиритуалним процесима придавао сву пажњу, а материјални свет сматрао је пропадљивим и ништавним. Ивановић учовава ове особености Његошевих погледа, констатујући да је песник до посебних тајни живота и света долазио различитим облицима мишљења, *каузалној, логичкој, интуицијивној и аналоѡијској*, напомињући још да је Његош схватао и доживљавао уметност као интегралну област која обухвата сва та мишљења, али и готово све духовне делатности човека. Песник је досезање до најскривенијих тајни Човека и Космоса препуштао бојјем спознању, Великом демијургу, док је човек, песник био Мали демијург, који има задатак да открије тајне сâмог Човека, а потом и Космоса, али и тајну настанка и значења Поезије, те тајну Језика и Мишљења којима се та поезија заодева у посебно рухо. Одгонетнути *ѡајну* за Његоша је значило стварати, а да би се стварало, треба пре тога пажљиво посматрати, осећати и мислити. Према Ивановићевом тумачењу *Њејош ѡредности даје умјетничком (естетичком) над ѡриродним и научним разумијевањем*.¹⁰ Како је за песника увек примарнији дух од материје, његова умна делатност лако се креће од материјалног до нематеријалног, он радо борави у пределима маште и метафизичких категорија, за њега је замишљено и духовно изнад обичне стварности и *ѡнилости* материје. Ивановић открива да поједностваљење дијадни систем – *макрокосмос* и *микорокосмос* – раздија сâм песник у *Биљежници*, где говори и о трећем члану замишљеног система, а то је Човек као *мезокосмос*, и који је чврста веза два претходна елемента. О тријадном систему од којег је састављен овај свет говорио је и Хегел у својој идеалистичкој филозофији, а пошто наш песник апсолутну предност даје духу над осталим појавностима, онда је лако довести у исту раван Хе-

¹⁰ Р. В. Ивановић, *Њејошева ѡсихолоѡија и филозофија стваранја*, Градска библиотека, Нови Сад, 1997, стр. 16.

гела и Његоша, чак и под претпоставком да творац *Горској вијенца* није познавао Хегелово дело нити Хегелову естетику.

Размишљајући о Човеку и Свету, Његош је мишљења да је човек највећа тајна за њега самога, *тајна чојку човјек је највиша*, па иако ум једини нема својих граница, он ипак не може досегнути све тајне које се крију у човеку. Тако је тајна стварања, уметничког обликовања стварности и маштовитих пројеката, једна од недовољно несазнатљивих појава, у чије лавиринте није до краја могуће ући. Очигледно, човек је постао човеком онога часа када је проговорио, а када је почео да ствара књижевна дела, основни градивни материјал му је био – Реч. Ући у све тајне и димензије употребе Говора и Језика никада до краја није могућно, па се песници често обраћају вишим силама, музама, боговима, надахнућу. Овакав манир најкarakterистичнији је за романтичарске песнике, те је и по тим параметрима Његош прави романтичар. Божанско надахнуће у човеку није мало, а преко њега веза Човека и Бога нераскидива је. Стваралачки чин поседује само Бог (у апсолутној мери) и само Човек (у ограниченој мери). Овде је наведено и мишљење И. Секулић, која каже да је Милтонов Бог оличење воље (нешто слично је и код Шопенхауера), а Његошев Бог је *стваралац-йоейа*. Његош је, дакле, мали Бог.

Његош се у свом стваралачком напону користио многим духовним наслеђима, у доброј мери класичним творевинама, али и, посебно, хришћанским наукама, нарочито у својим велики делима: *Вијенцу*, *Лучи* и *Шћейану Малом*. Међутим, Ивановића је интересовало колико је ово духовно наслеђе присутно у малим умотворима, песмама које су најчешће претходиле велим делима, али и некима које су настајале касније. Он истиче три песме из те ране фазе, које речито говоре о великом присуству идеја и порука ове провенијенције. То су песме *Ко је оно на високом брду* (1833), *Црнојорац к свемојућему Боју* (1834) и *Вјерни син ноћу йјева йохвалу мислима* (1837), па констатује: *Без анйичкој, ойкрића духа' немојуће је објаснийи йишчеву космојонију и космолојију, а без хришћанској – њејову йеолојију и йеозофију*.¹¹ Мишљење и стварање су продукти човека надахнути божјим силама, али се тако могу решити само неки проблеми и дилеме човечанства. Други део нерешивих загонетки су апорије, које само Бог може одгонетнути, а које су човеку недоступне. Ова питања и дилеме формулисане у су датим песмама, али и у Његошевој *Билежници*, која је вероватно настала негде при крају стваралачког века нашег писца. Човекова имагинација и контемплација помажу људском

¹¹ *Истио*, стр. 46.

бићу да многе тајне разрешава, он то чини помоћу чулног, емпиријског и интуитивног сазнања, но тај процес нема апсолутну моћ сазнања, већ је она подарена само божјем створењу. Сличне идеје провејаваће касније и у великим поетским делима. У том смислу између малих умотвора и обимнијих Његошевих дела постоји велика сагласност. Ивановић је из ових малих песама, за разлику од Решетара, извлачио доста поука и генетских кодова, који ће се касније показивати у све већој ширини и делотворности. Те мале песме биле су извор надахнућа, егтимон већих дела. Његошева потпунија поетика не да се замислити без стихова попут: *Оно ти је син природе – ѿоеѿ, / ѿворац мали најближи дожесѿву (Ко је оно на високом дрву).*

Према песнику, човек је коначно биће које мора умрети, а само је Бог бесконачно биће које вечито ствара и никада не умире. И за Његоша у песмама и за Ивановића у тумачењима то *бесконачно биће или њему надређена Судбина* представља Бога, али није јасно како може Судбина бити изнад Бога. На ово питање ни песник ни критичар-теоретичар нису одговорили. И да ли је у складу са хришћанском доктрином помисао да постоји нека сила изнад Бога? На једном месту у *Лучи Сатана* помиње *ѿајни случај* као творца не само космоса, него и Бога и Сатане, па и човека. Помињући сада Судбину као некаву вишу силу и у односу на самог Бога, поставља се питање није ли и код сâмог Његоша дошло до извесног бркања улоге Бога и улоге Сатане у управљању светским пословима? И у концепцијама *Луче микроkozма*. Упркос понекој нејасноћи код песника и код теоретика, остаје врло тачна констатација да су те мале песме биле *указашелне*, како би рекли Македонци, за објашњавање и поезије и поетике П. П. Његоша. Његошеви умотвори из прве фазе стваралаштва, они који припадају медитативној поезији, садрже многе неопходне и драгоцјене нијансе и *ѿишчеве духовне биоѿрафије и биоѿрафије његових дјела*.¹² Милорад Павић је једном тачно рекао: *Моја ауѿоббиоѿрафија је моја диблиоѿрафија*. Ивановић цитира сличну мисао Албрехта Дирера: *Њеѿа најбоље сликају њеѿова дјела*. Ове Ивановићеве књиге о Његошу такође сликају аутора као једног од великих његошолога.

Друга књига Ивановићева испитује и садржаје поетске и филозофске рефлексије у Његошевим „малим” песмама, посебно у поеми *Мисао*, која је нарочито важна за утврђивање филозофских и космогонијских истина и замисли великог песника. Његош се у својим делима бави *ѿевањем и мишљењем* и није ова синтагма случајно заживела код творца срп-

¹² *Исѿо*, стр. 66.

ског реалистичког програма С. Марковића као идеја водиља у целокупној реалистичкој књижевности. Марковић је Његоша уздигао високо на пиједестал правих и великих песника, који у потпуности одговарају извесним погледима реалистичке књижевне школе. Дакле, поред класицизма, сентиментализма, предромантизма и романтизма, Његош се увелико може одређивати и као реалистички писац, што је већ чињено у науци о овом писцу.¹³ Песник је био врло ангажован на утврђивању поетских и филозофских рефлексија, било да је реч само о поетским делима, било да је у питању сва стварност која га окружује. Ивановић још утврђује да код Његоша *филозофска њрејиходи њоејској* рефлексији. У неким стиховима анализоване песме *Мисао* то је тако, али није немогуће замислити ни обрнути редослед, с обзиром на то да у процесу сазнања прво реагују наша чула, па тек онда мисао која осмишљава, заокружује и синтетизује наша емотивна запажања. Ретко се дешава код Његоша неки олако дат или нескладан стих, али и тога има. Тако, цитирани стих из ове песме *џи ѓраницу моћи ѓређеш људске смјело*, очигледно би боље звучао овако: *џи ѓраницу моћи људске ѓређеш смјело*, али то је тек једна ситница у нашим цепидлачким критичарским запажањима.

Аутор књиге о Његошу констатује читаве низове мисли или филозофема посвећених разним видовима живота, метафизичким појавама или проблемима књижевног стварања. У тим процесима и осмишљавањима песник је увек ограничен временом, које је за човека коначно, док је Бог, Велики демијург, у апсолутној предности, јер је његово време стварања бесконачно. С друге стране, песника ограничава и језик који је увек недовољан да изрази све валере устрептале поетске душе или сву дубину промишљања једног захукталог ума. Његош се жалио В. Караџићу да нема увек адекватних термина који ће изразити оно што је хтео да каже. Тако је за реч *маиџија*, *фаниџазија*, *уобразилџа* употребио реч русизам *воодбраз*, која добро означава суштину односног процеса, али му је Вук саветовао да је ипак могуће пронаћи у народу такве речи које би биле сасвим у духу народног језика. Ивановић инсистира на ставу да је танка граница између *ума* и *маиџије* и да се она лако прелази у стваралачком проце-

¹³ Најпре је П. А. Лавров у својој књизи о Његошу (*Петрџ II Петровиџ Нџиош, владика черноџорски и еџо лийератџурная дџџајелносџи*, 1887) говорио о реализму *Горској вијенџа*. Потом је у нашој науци о књижевности Милан Богдановић писао на исту тему. Затим смо се и ми бавили овом тематиком: М. Јеврић, *Горски вијеваџ* и *срџски реализам*, у књизи *Из срџској реализма*, Институт за српску културу, Приштина – Филозофски факултет, Учитељски факултет, Лепосавић – К. Митровиџа – Призрен, 2002, стр. 7–20.

су. Тако се врши „трансфигурирање симбола мисао у ум, ума у разум, разума у мишљење, мишљења у машину, машине у њолеи (као најобухватнију ознаку интенционалности стваралачког бића)”.¹⁴ Очигледно, перцепирање стварности, мисаоно осмишљавање, а потом и делање представљају заокружен процес не само у Његошевом делу, него и шире јер се овде ради о универзалним истинама и делотворним порукама.

Расправља се и о томе да ли је Човек настао према слици божјој или је слика Бога настала према лику Човека. Антрополошки приступ овеме био би ближи науци јер је Човек Богу придавао своје особине, али постоји и религијско тумачење које је супротно од овога. Ради се о дилемама и апоријама које није могуће до краја разјаснити, ако се свако од мислилаца држи свога метода и својих принципа. Његош није био научник, но многе његове мисли имају научно утемељење. Његова филозофија има и своју пророчанску димензију која ће тек у будућности бити потврђена или оповргнута. Човек је мислеће биће и то је његово најважније својство, а оно је неодвојиво од осећања и од делања. Мишљење је процес, оно је суштина бића, па Ивановић спретно наводи Парменидову филозофему: *Оно истіо је, наиме, мишљење као и биће*. Његош је мислио (стварао) као мали Бог, Велик демијург усадио је у њега клицу мишљења и стваралаштва и тако са њим успоставио нераскидиво јединство. Бог постоји за оне који верују у њега. Његош никада није посумњао у то, а Ивановић је својим коментарима зналачки пропратио то мишљење и веровање.

Размишљајући о божанским стварима и пословима Његоша је највише занимала стваралачка активност божје силе, као и начин на који се она остварује. Бог по Његошу ствара помоћу светлости и светлост је најубојитије средство против сила Мрака и Хаоса. То потврђују бројни стихови, од ране песме *Ода сунцу, сјјеватиа ноћу без мјесеца* (1837), па до *Луче микрокозма* (1845) и његове накнадно пронађене *Биљежнице*. Ивановић тумачи глобални симбол *свейлосіи* као синоним за ум, мисао, добро, *јоредак*, *јравда* и сл. Он је сагласан са мишљењем И. Секулић да постоји битна разлика између Милтоновог *Изјубљеної раја* и Његошеве *Луче*, јер је први бранио *релијијску доїму*, а Његош је афирмисао *јоетїску визију*. Поетска визија незамислива је без стваралачких импулса, а код Бога све је у активности на стварању нових светова, и то помоћу *свейлосної ениїузијазма*, како рече један критичар.

¹⁴ Р. В. Ивановић, *Истіо*, стр. 86.

Према Ајнштајну, ако би човек могао путовати брзином светлости, онда би знатно продужио свој животни век. Његош је волео путовати и о том је оставио веома познати наук: *Ко не љућује ѿај не живи, ѿај не знаде шћо је свијетѿ, шћо је светѿска мјешавина*. Он то каже у писму упућеном Димитрију Владисављевићу (31. I 1851), дакле оне године када је и умро. Путовање за овог песника било је огроман извор сазнања, али он није путовао само реално, већ и у својој фантазији. То путовање за њега најчешће је остваривано светлосним зрацима, или „зракама”, како он каже. Путовати, за Његоша било је исто што и стварати, а путовати помоћу светлости је врхунац његове уобразиље, чиме се он увелико приближава божанским методама и моћима.

У вези са путовањем он је оставио сведочанство и о свом писању: *Ја сам у ѿисању као и љућовању, нијде се не умијем једноѿа ѿравца држати, но све шћумарам*. Ова реченица најбоље говори о немирном и радозналом духу који се нигде није могао смирити и задовољити постигнутим. То би значило да је песник стварао без плана, према тренутном надахнућу, чиме се остваривао као потпуни романтичар. Ово нарочито важи када је стварао мање умотворе. Но, обимнија дела се не могу баш писати без икакве пројекције и разраде, иако су и она настајала за неко краће време. Његош је од свих дела која је написао *Лучу* сматрао савршеном, мада са становишта књижевне историје и теорије књижевности више његових дела заслужују епитет – *савршено, ѿенијално и божанском светлосћу озарено*.

ТРЕЋА КЊИГА О ЊЕГОШУ

Трећа Ивановићева књига са насловом *Њеѿшева ѿоетѿика и естѿетѿика* садржи текстове две претходне књиге, а њима су придодата три нова рада којима се заокружују погледи и посебни аспекти анализе Његошевих песама, поема и спева. Један рад носи наслов *Жрѿивовање и саможрѿивовање* и заокупљен је аналитичком пажњом усредсређеном на *жрѿивовање* и *саможрѿивовање* као принципе и акције које су се практиковали у црногорском друштву угроженом од многих непријатеља, па сâмим тим присутне и у Његошевим делима. За етику и револуционарну борбу угроженог народа постојала је појава жртвовања и саможртвовања појединца или читавих група за добро и слободу братства, племена и народа, за неку општу ствар која ће помоћи савременим и новим генерацијама да слободно и много боље живе него њихови преци. Ова појава сасвим је у духу романтичарских идеја XIX века, како у ослободилач-

ким ратовима, тако и у књижевности као најсуптилнијем изразу целокупног националног препорода.

Ивановић се најпре бави историјатом и митологијом жртвовања и саможртвовања у људској култури и супкултури, но за све те, свакако важне аспекте промишљања датих појава, сада немамо довољно места, па ћемо се бавити само оним облицима који се садрже у Његошевом делу. Код овог песника реч је о избору између добра и зла, између вечног, *царсѿва небеској* и *царсѿва земаљској*, о дилеми косовских јунака која постаје трајна дилема и опредељење српског народа у свим кризним и апокалиптичким ситуацијама. Ту мудрост и универзалну људску поруку синтетизује у себи игуман Стефан који се, за разлику од владике Данила, без дилеме и са потпуном самосвешћу опредељује за *царсѿво небеско*, за вечну славу над тривијалним и пролазним животом. Ове дилеме су можда старије и од античких времена, од библијског мита о Каину и Авељу, али их свака генерација разрешава на себи својствен начин. Награду за учињену жртву не треба очекивати на овом свету него тек у будућности:

*Покољење за ѿјесму сѿворено,
виле ће се ѿрадиѿи у вјекове
да вам вјенце досѿојне сайлеѿу,
ваш ће ѿримјер учииѿи ѿјевача
како ѿреба с бесмрѿиношћу зборииѿ!*

У акцији жртвовања може бити и негативних призива и конотација, а Његош даје предност овом етичком и херојском чину само када се он изводи за вредности *добра*, *ѿравде*, *истиине* и *националне слободе*. Нове жртве не значе и коначну победу позитивних вредности, јер је борба непрестана и свако нове време тражи нове жртве. „Највише *шѿо* може да се ѿосѿиине је какво-ѿкакво одржавање ѿосѿојеће равноѿеже, која сѿама ѿо себи захѿиѿјева нове жрѿиве, јер ‘Нове нужде раћу нове силе’, а ѿроцес обнављања свих цивилизацијских, моралних и еѿзисѿиенцијалних дилема је бесконачан.¹⁵ Најсветији пример саможртвовања јесте подвиг Милоша Обилића који светли свакој генерацији у Српству, као недамашан узор којег се Његош држи у скоро свим својим делима. Ивановић повезује жртвовање и саможртвовање са феноменом *освешће*, иако ова има и своје *наличје*, када је била препрека власти на Цетињу да уједини зава-

¹⁵ Р. В. Ивановић, *Њеѿошева ѿоѿиѿика и еѿѿеѿиѿика*, Змај, Нови Сад, 2002, стр. 292.

ђена и самовољна племена у јединствену државу, али ни ту могућност у тумачењу не превиђа наш аутор.

Посебан и нов прилог у овој књизи представља *Сѣрадање и сѣварање као верѣикале хуманиѣиѣа*, и то на примерима песме *Мисао*, романтичног спева *Луча микрокозма* и *Посвеѣе* (*Посвећено Г. С. Милуѣиновићу*), коју Ивановић сматра засебном песничком творевином.¹⁶ Аналитичар налази бројне коинциденције између Његошевих ставова и мисли појединих филозофа, па је једна од таквих заједничких констатација следећа: *ѣаѣѣња је уѣрађена у сѣрукѣуру свемира*. Овде је Ивановић сада установио постојање три фазе у Његошевом развоју, по чему се већ разликује од прве књиге: (прва 1828–1837, друга 1837–1844. и трећа 1844–1851). Ако је патња уграђена у структуру свемира, онда је још више садржана у људском осећању и понашању. Ми можемо још додати да су патња, страдање и испаштање, према библијском учењу, последица Адамовог и Евиног греха, због чега их је Бог и прогнао на Земљу – привремени простор страдања и искушења. Тако стижемо до још једне структурне законитости ових песмотвора, нарочито *Луче*: да су почетна певања посвећена примордијалном греху, патњи и страдању, а да је *Пјесма друѣа* и *Пјесма шестѣа* посвећена стварању, нади и вери као доминантним мотивима стваралачког оптимизма. Ивановић се овде потпомаже и Шопенхауеровом мишљу *да се човјекова ѣаѣѣња ѣройорционално ѣовећава са новим сазнањима*. Патња и испаштање су песимистичка визија и Његошевог певања, али њу надјачава оптимистичка и стоичка визија, са стваралаштвом и све ширим сазнањима, упркос свему.¹⁷

Ивановић посебно расправља о појединим врстама Његошевог песничког дела, те у своје анализе обухвата и *молиѣиву*, којој је ретко ко у литератури придавао неки посебан значај. Форма и идеја молитве присутне су нарочито у песми *Црноѣорац к свемоѣућему Боѣу*, но у њој има и других облика певања, оде, химне или неке друге врсте. Поред ове песме, узимају се за анализу и неки важни стихови из *Горскоѣ вијенца* и једна ненасловљена песма која почиње стихом: *Јуѣ завија, разјари се море*. Најближе одређење молитве Ивановић нуди објашњењем да је она *ѣокушај да се својом вољом уѣииче на вољу Божансѣива*, али има и других зна-

¹⁶ Овде би се поставило оправдано питање зашто и посвету *Горском вијенцу* не сматрати независном поетском целином, иако међу њима има и знатних разлика, пре свега у обиму ових текстова, али и њиховом садржају и крајњим порукама. Наравно, о овим дилемама може се посебно расправљати и аргументовати.

¹⁷ Р. В. Ивановић, *Исѣо*, стр. 312.

чења, као што је изражавање љубави према Богу или жеља за сазнањем. У обраћању Богу осећа се понекад код Његоша тон понизности, тон маленог људског бића према свемоћним бојјим силама и пространствима (пантеизам). Поред молитвеног тона, у *Тестиаменџу* се изражава и захвалност Богу за многе дарове којима је украсио песника. Захвалност и молитва увек иду заједно: *Хвала џи, Госџоди, јер си ме на дријеју једноџа џвојеџа свијеџа удосџојо извесџи и зракама једноџа џвојеџа дивноџ сунца блаџоволио најџојџиџи*. Свака молитва је израз и захвалности Богу, чак и када се она не изриче отворено. А захвалност се изриче увек у химничком тону. То су често неразлучне поетске врсте у Његошевим песмотворима. Молитва је за онога ко је изриче и пут ка Богу, прелаз од овоземаљског царства ка небеском, од пролазности ка бесмртности. *Обраћање Боју са 'џи' џоуздани је знак џрисносџи са Боџом, јер џакво ословљавање џуџује на јединсџво нижеџ и вишеџ диџа, односно на џежњу ка јединсџву*.¹⁸ Духовно и стваралачко биће Његошево постало је својина вишег реда, оно се стапа са божанским и непролазним. Ивановићеве анализе успешно прате то стапање са вечношћу и на тај начин и себи обезбеђују трајање у времену и простору.¹⁹

Ако један историчар и теоретичар књижевности напише једну књигу о Његошу, можемо га сматрати његошологом, ако је неко написао и само неколико радова о Његошевом песничком делу, такође га у мањој мери можемо сматрати изучаваоцем овог изазовног песничког опуса, али ако неки аутор напише и објави неколико значајних књига о нашем највећем песнику, онда се он мора убројити у велике његошологе. Такав је случај са Радомиром Ивановићем који је зналачки написао, када се све сабере, три књиге о овој тематици, а поред тога постоје и неки други радови који се могу уврстити у посебну књигу, не рачунајући ону из *Изабраних дела* овог аналитичара наше књижевности. У досадшњим проучавањима највећи број књига о Његошу написао је Слободан Томовић (10), па после њега следи Јевто Миловић и други. Ивановић се придружује том одабраном душтву и Бог зна шта ће у том смислу на крају бити. У сваком случају, Ивановић је открио једно ново лице Његоша, сагледао га са филозофске и психолошке стране, нарочито када се имају у виду процеси и законитости настајања једног дела. Повезивање великих Његошевих дела са оним малим и почетним било је код овог аутора врло плодносно и омогућуло му је да утврди природан развитак идеја и по-

¹⁸ *Исџо*, стр. 314.

¹⁹ *Исџо*, стр. 336.

каже генерирање текстова који на тај начин добијају заокружену форму и виши смисао значења. Ретко ко од савремених његошолога тако континуирано и тако стваралачки активно прати све оно што је о Његошу написано, тако да он представља и у себи сажима праву ризницу знања и читаву енциклопедију разноврсних података. И као стваралачки ум и као сабирни центар многих знања о Његошу, Ивановић је још и веома поуздан тумач и неисцрпан експертски извор о свему што је у вези са Његошем и његовим песништвом.

Milorad JEVRIĆ

THE MOST IMPORTANT CONTRIBUTIONS TO NJEGOŠOLOGY

Summary

In Serbia and the South Slavic region, as well as in many European and world cultural centres, a special academic discipline was developed, which carefully analyses the poetic work of this great poet and thinker. Only the greatest literates of national or world repute have the power to create a special academic discipline about their own work. For the past 162 years since the death of Njegoš, hundreds of books have been written about his work, and almost 21,000 academic papers dedicated to different topics and written in a variety of styles, in which the inspirational and varied poetic work of our literary giant is continuously being analysed. The first book (booklet) about Njegoš appeared one year before his death (1851). Thereafter, many books were written, especially in the 20th century, which illuminated and analysed the poetic work of the genius poet. From Petar Lavrov, Pavle Rovinski and Lazar Tomanović in the 19th century, many famous academics of the 20th century (Pavle Popović, Branislav Petronijević, Nikolaj Velimirović, Alojz Šmaus, Branko Lazarević, Jevto Milović, Ivo Adrić, Ljubomir Jakšić-Durković, Ilija Kecmanović, Vido Latković, Isidora Sekulić, Milovan Đilas, Miodrag Popović, Jovan Deretić, Slobodan Tomović, Mišel Oben, Mihajilo Stevanović, Krunoslav Spasić, Jovan Striković, Dimitrije Kalezić, Muhsin Rizvić, Milosav Babović, Milo Lompar and many others) wrote books about Njegoš. The transition between the 19th and 20th century was marked by the books of Radomir Ivanović. In that period many other important books were created, but cannot all be named here. This summary of the most important Njegošologists sufficiently testifies to the importance of the writer because he inspired the creation of many different books and different interpretations.